

شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمى ژۇرنىلى (ئىجتىمائىي پەن قىسمى)

1983 - يىل 2 - سان

ھازىرقى زامان ئۇيغۇرتىلىدىكى سانلارنىڭ دەرىجە كاتېگورىيەسى توغرىسىدا

ئارسلان ئابدۇللا

تىلىمىزدىكى سانلار مۇستەقىل سۆز تۈركۈملىرىنىڭ بىرى بولغاچقا، ئۇلار ئۆز خۇسۇسىيەتلىرى بويىچە تەھلىل قىلىنىپ تۈرلەرگە بۆلىنىدۇ. نەتىجىدە، سانلارنىڭ لېكسىكىلىق تۈرى ۋە گىرامماتىكىلىق كاتېگورىيەسى بارلىققا كېلىدۇ. بىراق ئۇيغۇر تىلىدىكى سانلارنىڭ لېكسىكىلىق تۈرى ۋە گىرامماتىكىلىق كاتېگورىيەسى توغرىسىدا ھازىرغا قەدەر ئوخشاش بولمىغان كۆز قاراشلار مەۋجۇت بولۇپ كەلمەكتە. بۇ ماقالىدا بىز مۇشۇ مەسىلە، خۇسۇسەن سانلارنىڭ گىرامماتىكىلىق كاتېگورىيەسى توغرىسىدا ئۆزىمىزنىڭ دەسلەپكى كۆز قارىشىمىزنى ئوتتۇرىغا قويماقچى. ئالدى بىلەن سانلار توغرىسىدىكى بىر قانچە خىل كۆز قاراشنى كۆرۈپ ئۆتەيلى.

بىرىنچى خىل قاراشتا^①، سانلارنىڭ تۈرلۈك شەكىللىرى گىرامماتىكىلىق مەنا ئىپادىلەيدىغان شەكىل دەپ قارىلىپ، بۇ شەكىللەر سانلارنىڭ «ئاددى دەرىجىسى، تەرتىپ دەرىجىسى، مۆلچەر

دەرىجىسى ، ئۆملۈك دەرىجىسى ، ۋە كەسىر دەرىجىسى» دېگەن بەش خىل دەرىجىگە تەۋەلەنگەن ۋە بۇلار سانلارنىڭ دەرىجە كاتېگورىيەسىنى ھاسىل قىلىدۇ. دەپ شەرھلەنگەن ھەمدە سانلارنىڭ دەرىجە كاتېگورىيەسى دەپ ئاتالغان ، بۇ كاتېگورىيەگە «شەيئى ۋە ھادىسىلەرنىڭ سانىنى ھەرخىل دەرىجىدە كۆرسىتىدىغان گىرامماتىكىلىق كاتېگورىيە سانلارنىڭ دەرىجە كاتېگورىيەسى دەپ ئاتىلىدۇ» دېگەن تەبىر بېرىلگەن .

ئىككىنچى خىل قاراشتا^② «بەش ، بەشىنچى ، بەشچە» دېگەنلەر سانلارنىڭ تۈرلۈك گىرامماتىكىلىق شەكىللەر ئارقىلىق ھەرخىل دەرىجىدىكى گىرامماتىكىلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدىغان شەكىللىرى دەپ قارىلىپ ، ئۇلار سانلارنىڭ دەرىجە كاتېگورىيەسىگە كىرگۈزۈلگەن ۋە ئايرىم ئايرىم ھالدا «ئېنىق دەرىجە ، رەتلىك دەرىجە ، مۆلچەر دەرىجە»لەرگە تەۋەلەنگەن . سانلارنىڭ دەرىجە كاتېگورىيەسىگە بولسا ، «بۇ كاتېگورىيە تۈرلۈك گىرامماتىكىلىق شەكىللەر بىلەن ھەرخىل دەرىجىدىكى گىرامماتىكىلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ» دېگەن تەبىر بېرىلگەن . شۇنىڭدەك ، بۇلاردىن باشقا يەنە سانلارنىڭ قوشۇمچە لېكسىكىلىق مەنى ئىپادىلەيدىغان ئىككى خىل شەكلى بار دىيىلىپ ، ئۇلار «ئۆملۈك سان ، كەسىر سان» دېگەن تۈرلەرگە ئايرىلغان .

ئۈچىنچى خىل قاراشتا^③ ، سانلارنىڭ تۈرلۈك شەكىللىرى لېكسىكىلىق مەنى ئىپادىلەيدىغان شەكىللەر دەپ قارىلىپ ، ئۇلار «ساناق سان ، تەرتىپ سان ، مۆلچەر سان ، كەسىر سان» دەپ تۆت

تۈرگە بۆلۈنگەن .

تۆتىنچى خىل قاراشتا، بەزىلەر «سانلار ئۆزلىرى ئىپادىلىگەن مەنىلىرىگە ۋە ھېسابلىنىش ئۇسۇللىرىغا قاراپ، ساناق سان، تەرتىپ سان، مۆلچەر سان، ئۆملۈك سان ۋە كەسىر سان دەپ بەش تۈرگە بۆلۈنىدۇ»^④ دېسە، بەزىلەر «سانلار ئۆزلىرىنىڭ ئىپادىلىگەن مەنىلىرىگە ۋە جۈملىدىكى رولغا قاراپ، ساناق سان، تەرتىپ سان، مۆلچەر سان، ئۆملۈك سان، كەسىر سان دەپ بەش تۈرگە بۆلۈنىدۇ»^⑤ دېگەن .

بەشىنچى خىل قاراشتا^⑥، سانلارنىڭ تۈرلۈك شەكىللىرى ساناق سان، تەرتىپ سان، تەقسىم سان، كەسىر سان، ئۆملۈك سان ۋە مۆلچەر ساندىن ئىبارەت ئالتە تۈرگە بۆلۈنىدۇ دېيىلگەن .

دېمەك ئۇيغۇرتىلىدىكى ئەينى بىر سۆز تۈركۈمى، يەنى سانلار توغرىسىدا پەقەت قوللىمىزدا بار بولغان بەزى ماتېرىياللاردا يۇقىرىقىدەك بەش خىل كۆز قاراشنىڭ مەۋجۇت بولۇشى سانلارنىڭ شەرھىلىنىشىدە ھەل بولمىغان مەسىلىلەرنىڭ بارلىقىنى كۆرسىتىدۇ .

سانلار توغرىسىدىكى يۇقىرىقىدەك تۈرلۈك كۆز قاراشلار تېگى تەكتىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، سانلارنىڭ تۈرلۈك شەكىللىرى ئىپادىلىگەن مەنىلەر سانلارنىڭ گىرامماتىكىلىق مەنىلىرى بولۇپ، ئۇلار سانلارنىڭ ئۆزىگە خاس گىرامماتىكىلىق كاتېگورىيەسىنى ھاسىل قىلامدۇ ياكى سانلارنىڭ لېكسىكىلىق مەنىلىرى بولۇپ، سانلارنىڭ لېكسىكىلىق تۈرىنى ھاسىل قىلامدۇ؛ سانلارنىڭ قايسى

تۈرى گرامماتىكىلىق كاتېگورىيە ھاسىل قىلىدۇ، قايسى شەكىللىرى لېكسىكىلىق تۈر ھاسىل قىلىدۇ، دېگەن مەسىلىلەردىنلا ئىبارەت.

سانلار توغرىسىدىكى يۇقىرىقى بەش خىل كۆزقاراشنى يىغىنچاقلىغاندا، تۆۋەندىكىدەك ئۈچ خىل نۇقتىغا مەركەزلىشىدۇ.

بىرىنچى: ئۇيغۇرتىلىدىكى سان شەكىللىرى ئىپادىلىگەن مەنىلەرنىڭ ھەممىسى گرامماتىكىلىق مەنىلەر بولۇپ، بۇ شەكىللەر سانلارنىڭ گرامماتىكىلىق كاتېگورىيەسىنى ھاسىل قىلىدۇ ۋە ئايرىم-ئايرىم ھالدا بەش خىل دەرىجىگە تەۋە بولىدۇ.

ئىككىنچى: «ساناق سان، تەرتىپ سان، مۆلچەر سانلار» نىڭ شەكىللىرى ئىپادىلىگەن مەنىلەر گرامماتىكىلىق مەنىلەر بولۇپ، بۇ شەكىللەر سانلارنىڭ گرامماتىكىلىق كاتېگورىيەسىنى ھاسىل قىلىدۇ ۋە ئايرىم-ئايرىم ھالدا ئۈچ خىل دەرىجىگە تەۋە بولىدۇ. شۇنىڭدەك «بەشەيلەن، بەشتىن بىر» دېگەن شەكىللەر سانلارنىڭ لېكسىكىلىق مەنا ئىپادىلەيدىغان شەكىللىرى بولۇپ، ئۇلار سانلارنىڭ ئىككى خىل لېكسىكىلىق تۈرى ھېسابلىنىدۇ.

ئۈچىنچى، سان شەكىللىرىنىڭ ھەممىسى لېكسىكىلىق مەنە ئىپادىلەيدىغان شەكىللەر بولۇپ، ئۇلار سانلارنىڭ تۆت ياكى بەش خىل ۋە ياكى ئالتە خىل لېكسىكىلىق تۈرىنى ھاسىل قىلىدۇ.

بۇ ئۈچ نۇقتىنىڭ بىرىنچىسى بىلەن ئۈچىنچىسى ئۆز ئارا تامامان زىت بولسا، ئىككىنچىسى بىلەن بىرىنچىسى ۋە ئۈچىنچىلىرىدە ھەم ئورتاقلىق ھەم ئۆزگىچىلىك بار. خىلمۇخىل

كۆز قاراشلارنىڭ ئۇيغۇر تىلىدىكى سانلارنى شەرھلەشتە،
قايسىسىنىڭ مۇۋاپىق، قايسىسىنىڭ نامۇۋاپىق ئىكەنلىكىنى تىل
نەزىرىيەسى ۋە ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئەمەلىيىتىگە ئاساسەن كۆزىتىپ،
ئۆزىمىزنىڭ پىكرىمىزنى ئوتتۇرىغا قويۇپ باقايلى.

بىزگە مەلۇم ئوخشاش گىرامماتىكىلىق ھادىسىلەر ئۆز ئىچىگە
ئالغان ئورتاق گىرامماتىكىلىق مەنىلەرنىڭ ئابىستىراكتلىشىشى،
يىغىنچاقلىنىشى ۋە كىلاسسىفىكاتسىيە قىلىنىشى
گىرامماتىكىلىق كاتېگورىيە دەپ ئاتىلىدۇ.

مەسىلەن: ئىسىملار ئىپادىلىگەن «شەيئى - ھادىسىلەرنىڭ بىرەر
شەخسكە تەۋە بولۇشى» ئوخشاش بىر خىل گىرامماتىكىلىق ھادىسە
بولۇپ، مۇشۇ گىرامماتىكىلىق ھادىسە ئۆز ئىچىگە ئالغان ئورتاق
گىرامماتىكىلىق مەنىنىڭ، يەنى «شەيئى ھادىسىنىڭ بىراۋغا تەۋە
بولۇشى» نىڭ ئابىستىراكتلىشىشى، يىغىنچاقلىنىشى ۋە
كىلاسسىفىكاتسىيە قىلىنىشى گىرامماتىكىلىق كاتېگورىيە
ھېسابلىنىدۇ. بۇ يەردە دېيىلىۋاتقان «ئابىستىراكتلىشىش،
يىغىنچاقلىنىش» شەيئى - ھادىسىنىڭ كىمگە ياكى نېمىگە تەۋە
بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئومۇمەن مەلۇم نەرسىگە تەۋە بولۇشىنى
كۆرسىتىدۇ. «كىلاسسىفىكاتسىيە قىلىنىش» دېگەنلىك، شەيئى -
ھادىسىنىڭ «مەن، سەن، ئۇ» قاتارلىقلاردىن بىرىگە ئايرىم - ئايرىم
ھالدا تەۋە بولۇشىنى كۆرسىتىدۇ.

دېمەك گىرامماتىكىلىق مەنە ئىپادىلەيدىغان گىرامماتىكىلىق
شەكىللەرنىڭ ئىخچام يىغىندىسى گىرامماتىكىلىق كاتېگورىيە

بولدۇ. گرامماتىكىلىق مەنە ئىپادىلەيدىغان شەكىللەر
گرامماتىكىلىق كاتېگورىيە ھاسىل قىلالمايدۇ ۋە گرامماتىكىلىق
كاتېگورىيەدىن ئورۇن ئالالمايدۇ.

تۆۋەندە، يۇقىرىدا كۆرسىتىلگەن بىر نەچچە خىل كۆز
قاراشلاردىن يىغىنچاقلىغان ئۈچ نۇقتا ئۈستىدە ئايرىم-ئايرىم
توختىلىمىز.

1-نۇقتا توغرىسىدا: مەلۇمكى سانلارمۇ جۈملە ياكى سۆز
بىرىكمىلىرىدە خۇددى سۈپەتلەرگە ئوخشاش كۆپىنچە ئېنىقلىغۇچى
بولۇپ كېلىدۇ.

مەسىلەن: ئېگىز بالا، چىرايلىق بالا، ئۇلۇغ سوتسىيالىستىك
مەملىكەت، ئون ئادەم، ئىككىنچى ئوتتۇرا مەكتەپ، بەش-ئالتە
بالا دېگەنلەرگە ئوخشاش.

دېمەك، ئىسىملارنى ئېنىقلاپ، جۈملە ياكى سۆز بىرىكمىلىرىدە
ئېنىقلىغۇچى رولىنى ئويناش سان ۋە سۈپەتلەر ئۈچۈن مەلۇم
دەرىجىدىكى ئورتاق خۇسۇسىيەت بولسىمۇ، ئۇلاردا ئۆزلىرىگە خاس
خۇسۇسىيەتلەر بار. يەنى سۈپەتلەر ئىسىملاردا ئىپادىلەنگەن شەيئى -
ھادىسىلەرنىڭ تۈرلۈك بەلگە -خۇسۇسىيەتلىرىنى ئېنىقلاپ كەلسە،
سانلار ئىسىملاردا ئىپادىلەنگەن شەيئى - ھادىسىنىڭ سان -مىقدارى
ۋە سانلىق تەرتىپى قاتارلىقلارنى ئېنىقلاپ كېلىدۇ. بۇ ئىككى سۆز
تۈركۈمى ئۆزلىرىگە خاس ئالاھىدىلىككە ئىگە بولغانلىقى ئۈچۈن،
خۇددى ئىسىملارنى سۈپەتلەرنىڭ دەرىجە كاتېگورىيەسى بىلەن
تۈرلىگىلى بولمىغانغا ئوخشاش، سانلارنىمۇ سۈپەتلەرنىڭ بۇ خىل

كاتېگورىيەسى بىلەن تۈرلىگىلى بولمايدۇ. شۇنداق ئىكەن سۈپەتلەرنىڭ دەرىجە كاتېگورىيەسىگە زورمۇ-زور كۆچۈرۈپ قويۇشقا تېخىمۇ بولمايدۇ. بىراق سانلار ھەققىدىكى بىرىنچى نۇقتىدا، سۈپەتلەرنىڭ دەرىجە كاتېگورىيەسىگە بېرىلگەن تەبىر سانلارغا كۆچۈرۈپ قويۇلغان.

سۈپەتلەرنىڭ دەرىجە كاتېگورىيەسىگە بېرىلگەن تەبىر مۇنداق: «شەيئەلەرنىڭ بىر خىل خۇسۇسىيىتىنى ئوخشىمىغان دەرىجىدە كۆرسىتىدىغان گىرامماتىكىلىق كاتېگورىيە سۈپەتلەرنىڭ دەرىجە كاتېگورىيەسى دېيىلىدۇ». بۇ تەبىرگە ئۇيغۇن ھالدا، «قىزىل ئالما، قىزىلراق ئالما، قىزىلغىنە ئالما، قىپقىزىل ئالما...» دېگەن بىرىكمىلەردە ئالمنىڭ قىزىللىق خۇسۇسىيىتى تۈرلۈك شەكىللەر ئارقىلىق ئوخشىمىغان دەرىجىدە ئىپادىلەنگەن. شۇڭا، سۆز ئالمنىڭ قىزىللىقىدىن چەتنىمىگەن ۋە «قىزىل» سۆزى ھەرقايسى بىرىكمىلەردە ھەرخىل شەكىللەردە كەلگەن بولسىمۇ، ئۇ يېڭى لېكسىكىلىق مەنە ئىپادىلىمەستىن، ئەكسىچە، تۈرلۈك گىرامماتىكىلىق شەكىللىرى ئارقىلىق تۈرلۈك گىرامماتىلىق مەنىلەرنى ئىپادىلىگەن. دېمەك، سۈپەتلەرنىڭ دەرىجە كاتېگورىيەسىگە بېرىلگەن تەبىر توغرا.

سانلارنىڭ تۈرلۈك شەكىللىرى سانلارنىڭ گىرامماتىكىلىق كاتېگورىيەسى دېيىلىپ، بۇ كاتېگورىيەگىمۇ «شەيئە ۋە ھادىسىلەرنىڭ سانىنى ھەرخىل دەرىجىدە كۆرسىتىدىغان گىرامماتىكىلىق كاتېگورىيە سانلارنىڭ دەرىجە كاتېگورىيەسى دەپ

ئاتىلىدۇ» دېگەن تەبىر تەقلىدى يوسۇندا بېرىلگەن. بىز سانلارنىڭ دەرىجە كاتېگورىيەسىگە كىرگۈزۈلگەن سان شەكىللىرىنىڭ شەيئى ۋە ھادىسىلەرنىڭ ساننى ھەرخىل دەرىجىدە كۆرسەتكەن - كۆرسەتمىگەنلىكىنى ئىلمىي مىساللار ئارقىلىق كۆرۈپ باقايلى.

مەسىلەن: «ئىككى، ئىككىنچى، ئىككىيلەن، ئىككى - ئۈچ، ئىككىدىن بىر» دېگەن سان شەكىللىرى «ئىككى كىتاب، ئىككىنچى كىتاب، ئىككىيلەننىڭ كىتابى، ئىككى - ئۈچ كىتاب ئالدىم، كىتابلىرىمنىڭ ئىككىدىن بىرى خەنزۇچە» دېگەن قۇرۇلمىلاردا كىتاب ساننى ھەرخىل دەرىجىدە ئەمەس بەلكى ھەرقايسىسى («ئىككى - ئۈچ كىتاب» دېگەن قۇرۇلمىدىن باشقىسى) ئۆز ئالدىغا ئايرىم - ئايرىم لېكسىكىلىق مەنە، يەنى «كىتابنىڭ ئېنىق ئىككى ئىكەنلىكى»؛ «كىتابنىڭ ئىككىنچى قىسمى»؛ «ئىككى ئادەمنىڭ كىتابى»؛ «بىرمۇنچە كىتابنىڭ بىر قىسمى» (يېرىمى) دېگەنگە ئوخشاش لېكسىكىلىق مەنىلەرنى ئىپادىلىگەن. شۇڭا، سانلارنىڭ بۇنداق لېكسىكىلىق مەنە ئىپادىلەيدىغان شەكىللىرى گىرامماتىكىلىق كاتېگورىيەگە كىرگۈزۈلۈشى ۋە بۇ خىل كاتېگورىيەگە يۇقىرىقىدەك تەبىرنىڭ بېرىلىشى مۇۋاپىق ئەمەس.

2 - نۇقتا توغرىسىدا: بۇنىڭدا «بەشەيلەن، بەشتىن بىر» دېگەن سان شەكىللىرىنىڭ ئايرىم - ئايرىم ھالدا لېكسىكىلىق مەنە ئىپادىلەيدىغانلىقى نەزەردە تۇتۇلۇپ، سانلارنىڭ لېكسىكىلىق تۈرگە كىرگۈزۈلۈشى مۇۋاپىق بولسىمۇ، «بەشىنچى» دېگەن تەرتىپ سان

شەكىلنى سانلارنىڭ گرامماتىكىلىق كاتېگورىيەسىگە كىرگۈزۈش مۇۋاپىق ئەمەس. چۈنكى، سانلارنىڭ بۇ خىل شەكىلى گرامماتىكىلىق مەنە ئەمەس بەلكى لېكسىكىلىق مەنە ئىپادىلەيدۇ. مەسىلەن: «ئىككى بالام ئۈچ بولۇپ قالدى»، «بۇ قېتىمقى يۈگۈرۈش مۇسابىقىسىدە ھەر ئىككى بالام ئۈچىنچى بولۇپ قاپتۇ» دېگەن كونتېكىستلاردا ئۇنىڭ قانداق مەنە ئىپادىلەيدىغانلىقى تېخىمۇ روشەنلىشىدۇ.

3-نۇقتا، بۇنىڭدا سانلارنىڭ بارلىق شەكىللىرى قارا-قويۇقلا سانلارنىڭ «تۈرى» دېيىلىپ، گرامماتىكىلىق مەنە ئىپادىلەيدىغان سان شەكىللىرىمۇ گرامماتىكىلىق كاتېگورىيەگە كىرگۈزۈلمىگەن ۋە سانلارنى تۈرلەرگە بۆلۈشتىكى پىرىنسىپلارمۇ بىر-بىرىگە ئوخشىمىغان، نەتىجىدە سانلارنىڭ تۈرىدىمۇ ئوخشىماسلىقلار كېلىپ چىققان.

بىز سانلارنىڭ شەكىللىرىدىن قايسىلارنىڭ قوشۇمچە گرامماتىكىلىق مەنە ئىپادىلەيدىغانلىقى، قايسىلارنىڭ لېكسىكىلىق مەنە ئىپادىلەيدىغانلىقىنى ئەمەلى مىساللار ئارقىلىق كۆرۈپ باقايلى.

مەسىلەن: «تۆت، تۆتىنچى، تۆتەيلەن، تۆتتىن - ئىككى، تۆتچە (تۆتتەك، تۆت-بەش)». بۇ سان شەكىللىرىنىڭ بىرىنچىسى ئېنىق (كونكېرت) تۆتنى، ئىككىنچىسى تەرتىپنى، ئۈچىنچىسى تۆت ئادەمنى، تۆتىنچىسى تۆتنىڭ يېرىمىنى، بەشىنچىسى ساننىڭ ئېنىقسىزلىقىنى بىلدۈرگەن. دېمەك، يۇقىرىقى سان

شەكىللىرىنىڭ 2-، 3-ۋە 4-سى ئايرىم-ئايرىم ھالدا لېكسىكىلىق مەنە ئىپادىلىگەن بولسا، 1-ۋە 5-سى قوشۇمچە گىرامماتىكىلىق مەنە ئىپادىلىگەن.

خۇلاسىلىغاندا، ئۇيغۇرتىلىدىكى سانلار ئۆزلىرى ئىپادىلىگەن لېكسىكىلىق مەنىلىرىگە ئاساسەن «تەرتىپ سان، ئۆملۈك سان، كەسر سان» دەپ ئۈچ تۈرگە^⑦، ئۆزلىرى ئىپادىلىگەن قوشۇمچە گىرامماتىكىلىق مەنىلىرىگە ئاساسەن سانلارنىڭ دەرىجە كاتېگورىيەسىنى ھاسىل قىلىپ، ئايرىم-ئايرىم ھالدا «ئېنىق دەرىجە» ۋە «مۆلچەر دەرىجە»گە تەۋە بولىدۇ.

تۈۋەندە سانلارنىڭ مۇشۇنداق بۆلۈنۈشى ھەققىدە ئايرىم-ئايرىم توختىلىمىز.

شەيئى - ھادىسىلەرنىڭ ساننى ئېنىق ياكى مۆلچەرلەپ (تەخمىن ھالدا) كۆرسىتىدىغان گىرامماتىكىلىق كاتېگورىيە سانلارنىڭ كاتېگورىيەسى دەپ ئاتىلىدۇ.

1. سانلارنىڭ ئېنىق دەرىجىسى

شەيئى - ھادىسىلەرنىڭ ساننى ئېنىق كۆرسىتىدىغان سان دەرىجىسى سانلارنىڭ ئېنىق دەرىجىسى دەپ ئاتىلىدۇ. ئېنىق دەرىجىدىكى سانلار ئاددى ۋە مۇرەككەپ ساناق سانلاردىن تەشكىل تاپىدۇ.

بۇ يەردە كونكرېت سانلارنى، يەنى: شەيئى - ھادىسىلەرنىڭ

ساننى ئېنىق كۆرسىتىۋاتقان سان شەكىللىرى — ساناق سانلارنى تەرتىپ سان، ئۆملۈك سان، كەسىر سانلار بىلەن ئۆزئارا سېلىشتۇرغاندا (مەسىلەن: بەش، بەشىنچى، بەشەيلەن، بەشتىن بىر) ئۇنىڭمۇ باشقا سان شەكىللىرىگە ئوخشاشلا لېكسىكىلىق مەنە ئىپادىلەۋاتقانلىقىغا قارىماي، سانلارنىڭ گىرامماتىكىلىق كاتېگورىيەسىگە كىرگۈزۈشتىكى سەۋەب ئۈستىدە قىسقىچە توختىلىمىز.

مەلۇمكى، گىرامماتىكىلىق مەنە ماھىيەتتە، گىرامماتىكىلىق قۇرۇلمىلاردا مۇئەييەن خۇسۇسىيەت - ئالامەتلەرنى ئىپادىلەيدىغان مەنىلەردىن ئىبارەت. مۇشۇنداق خۇسۇسىيەت ئالامەتلەرنى ئىپادىلەيدىغان گىرامماتىكىلىق قۇرۇلمىلار بەزىدە سۆزلەرنىڭ نۆل شەكلى بولسا، بەزىدە نۆل شەكلىگە گىرامماتىكىلىق مورفېملار قوشۇلغان شەكىللەردىن ئىبارەت بولىدۇ. نۆل شەكلىدە ئىپادىلەنگەن گىرامماتىكىلىق مەنە ئۆزىگە ماس كېلىدىغان گىرامماتىكىلىق مورفېمىلىق شەكىللەر بىلەن سېلىشتۇرغاندىلا ئايدىڭلىشىدۇ.

مەسىلەن: «قەلەم» دېگەن سۆز مۇشۇ تۇرقىدا، يەنى نۆل شەكلىدە تۇرۇپ، «خەت يازىدىغان ئەسۋاپ» دېگەندىن ئىبارەت لېكسىكىلىق مەنىنى بىلدۈرگەندىن باشقا يەنە قوشۇمچە گىرامماتىكىلىق مەنىلەرنىمۇ ئىپادىلەيدۇ. «قەلەم» سۆزىدىن ئىپادىلىنىدىغان قوشۇمچە گىرامماتىكىلىق مەنە پەقەت بۇ سۆزنىڭ كېلىش كاتېگورىيەسى نۇقتىسىدىن «قەلەمنى، قەلەمدە، قەلەمدىن. . .» دېگەنگە ئوخشاش گىرامماتىكىلىق مورفېملار قوشۇلغان

شەكىللەر بىلەن سېلىشتۇرغاندىلا روشەنلىشىدۇ. شۇنىڭدەك، «قەلەم» سۆزىدىن ئىپادىلىنىغان يەنە بىر خىل گىرامماتىكىلىق مەنە، يەنى، «قەلەمنىڭ بىرلا ئىكەنلىكى» بۇ سۆزنىڭ سان كاتېگورىيەسى نۇقتىسىدىن «قەلەملەر» دېگەن گىرامماتىكىلىق مورفېما قوشۇلغان شەكىل بىلەن سېلىشتۇرۇلۇش نەتىجىسىدىلا ئېنىقلىنىدۇ.

نۆل شەكىلىنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشى، يەنى سۆزلەرنىڭ گىرامماتىكىلىق مورفېمىسىز تۇرۇپ، گىرامماتىكىلىق مەنە ئىپادىلىيەلشى ئۇنىڭ فونېتىكىلىق (تىل تاۋۇشى،) جەھەتتىكى ئىپادىسى نۆل بولسىمۇ، سىمانتىكىلىق جەھەتتىكى ئىپادىسىنىڭ نۆل ئەمەسلىكىدىن بولغان. ئۇنىڭ ئۈستىگە سۆزلەرنىڭ گىرامماتىكىلىق مەنە ئىپادىلىيەلەيدىغان قۇرۇلمىلىرىنىڭ فونېتىكىلىق جەھەتتىكى ئىپادىسىنىڭ نۆل بولۇشى فونېتىكىلىق ئىپادىسى نۆل بولمىغان قۇرۇلمىلارنىڭ فونېتىكىلىق ئالاھىدىلىكىدىن كېلىپ چىققان بولىدۇ. باشقا قۇرۇلمىلارنىڭ فونېتىكىلىق ئالاھىدىلىكىدىن ئايرىلغان ھالدا، قۇرۇلمىلارنىڭ نۆل شەكلىدە تۇرۇپ، گىرامماتىكىلىق مەنە ئىپادىلىشىمۇ مۇمكىن ئەمەس.

مەسىلەن: تىلىمىزدىكى ئىسىملارنىڭ «بىرلىك» مەنىسىنى ئىپادىلەيدىغان نۆل شەكلى (مەسىلەن: پىچاق، دەپتەر. . .) ئىسىملارنىڭ «كۆپلۈك» مەنىسىنى ئىپادىلەيدىغان گىرامماتىكىلىق مورفېمىلىق شەكلى — «لار/لەر» (پىچاقلار، دەپتەرلەر) نىڭ

مەۋجۇتلىقىدىن كېلىپ چىققان بولۇپ، ئۇ «پىچاق، دەپتەر» نىڭ پەقەت بىرلا ئىكەنلىكىنى بىلدۈرگەن. خۇددى شۇنىڭدەك، تىلىمىزدىكى سانلارنىڭ نۆل شەكلى (مەسىلەن: بەش...) سانلارنىڭ مۆلچەر شەكلىنىڭ (بەشچە، بەشتەك، بەش-ئالتىچە...) مەۋجۇتلىقىدىن كېلىپ چىققان بولۇپ، ئۇ شەيئى - ھادىسىلەرنىڭ سانىنىڭ ئېنىقلىقىنى كۆرسىتىدۇ. چۈنكى، ئۇنىڭ («بەش» نىڭ) فونتىكىلىق جەھەتتىكى ئىپادىسى نۆل بولسىمۇ، سىمانتىكىلىق جەھەتتىكى ئىپادىسى نۆل ئەمەس. شۇڭا، بىز ساناق سانلارنىڭ لېكسىكىلىق مەنە ئىپادىلەشتىن باشقا، سانلارنىڭ مۆلچەر شەكلى بىلەن سېلىشتۇرغاندا نۆل شەكلى بىلەن قوشۇمچە گىرامماتىكىلىق مەنە ئىپادىلەشتەك خۇسۇسىيىتىگە ئاساسەن، ئۇلارنى سانلارنىڭ گىرامماتىكىلىق كاتېگورىيەسىگە كىرگۈزۈمىز. شۇنداقلا، ئۇلارنىڭ شەيئى - ھادىسىلەرنىڭ سانىنى ئېنىق كۆرسىتىشتەك گىرامماتىكىلىق مەنىسىگە ئاساسەن، ئۇلارنى «سانلارنىڭ ئېنىق دەرىجىسى» دېگەن نام بىلەن ئاتايمىز.

ئېنىق دەرىجىدىكى سانلار شەيئى - ھادىسىلەرنىڭ سانىنى ئېنىق كۆرسىتىپ، جۈملىدە ئاساسەن «قانچە، نەچچە، قانچىلىك، نەچچىلىك» دېگەنگە ئوخشاش سوئاللارغا جاۋاپ بولۇپ كېلىدۇ.

ئېنىق دەرىجىدىكى سانلار تۆۋەندىكىدەك خۇسۇسىيەتلەرگە ئىگە.

(1) ئېنىق دەرىجىدىكى سانلار ئىسىملارنى ئېنىقلاپ كەلگەندە

ئېنىقلانغۇچى سۆزلەرگە مورفولوگىيەلىك تۈرلىنىشىز ياندېشىپ

باغلىنىدۇ. ئۇلار پەقەت ماتېماتىكىلىق تېرمىن ئورنىدا

قوللىنىلغاندا، ئىسىملارنىڭ كۆپلۈك قوشۇمچىسى بىلەن تۈرلىنىدۇ ۋە «لىق/لىك» قوشۇمچىلىرىنىڭ قوشۇلۇشى بىلەن يېڭى سۆز ياسايدۇ.

مەسىلەن: بۈگۈن ئۇ دەرسكە يەنە ئون مىنۇت كېچىكتى. «بىرلەر، ئونلار، يۈزلەر، مىڭلار، ... ئونلار خانىسى» دېگەنگە ئوخشاش.

(2) ئېنىق دەرىجىدىكى سانلار باشقا سان شەكىللىرىنىڭ ياسىلىشىغا ئاساس بولىدۇ.

مەسىلەن: «ئىككى + چە، ئىككى + نچى، ئىككى + يىلەن» دېگەنلەرگە ئوخشاش.

(3) ئېنىق دەرىجىدىكى سانلار بەزىدە سۈپەت رولىدا، بەزىدە كۆچمە مەنىدە ئىشلىتىلىدۇ.

مەسىلەن: «ئون سەككىز مىڭ ئالەم، مىڭبىر جاپالار بىلەن، توققۇزى تەل، ئوتتۇرى ھەل بولماق» دېگەنلەرگە ئوخشاش.

ئېنىق دەرىجىدىكى سانلارنىڭ ئاساسلىق خۇسۇسىيەتلىرى يۇقىرىقىدىن ئىبارەت بولۇپ ئۇلارنىڭ يېزىلىشى تۆۋەندىكىچە:

ماقالە - ئەسەرلەردە يۈزلەر خانىسىغىچە بولغان مۇرەككەپ پارچە سانلار ۋە ئۇنىڭدىن چوڭ مۇرەككەپ پارچە سانلار ئاساسەن رەقەم بىلەن يېزىلىدۇ. ئونىغىچە بولغان ئاددى سانلار ۋە «مىڭ، تۈمەن، مىليون، مىليارد» دېگەنگە ئوخشاش پۈتۈن سانلار ئاساسەن خەت بىلەن يېزىلىدۇ.

تىلىمىزدىكى «مۆچەل» (12)، قەنە (33)، ھەپتە (7)، جۈپ

ياكى قوش (2) دېگەنگە ئوخشاش سۆزلەرمۇ ئېنىق دەرىجىدىكى سانلارنىڭ مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ.

تۆۋەندە ئېنىق دەرىجىدىكى سانلار ئىچىدە ئالاھىدە ئورۇن تۇتىدىغان «بىر» سانى ئۈستىدە قىسقىچە توختىلىمىز. «بىر» سانى ئۇيغۇرتىلىدىكى سانلارنىڭ ئىچىدە قوللىنىش دائىرىسى ئەڭ كەڭ ۋە كۆپ مەنىگە ئىگە سان بولۇپ، ئۇ باشقا سانلاردا كەمدىن - كەم ئۇچرايدىغان ئۆزىگە خاس خۇسۇسىيەتلەرگە ئىگە:

(1) «بىر» سۆزى كۆپىنچە ئۆزىنىڭ كونكرېت مەنىسىنى يوقىتىپ، ئابستىراكىت مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ.

مەسىلەن: «بىر ئوبدان، بىر قىسما، بىر قاتار، بىر تۈرلۈك» دېگەن بۇنداق بىرىكمىلەر «بىر» سۆزىنىڭ سانلىق مەنىدىن يىراقلىشىشى ۋە ئابستىراكىتلىشىشى نەتىجىسىدە، تۇراقلىق بىرىكمىلەر خاراكتېرىگە ياكى قوشما سۆزلەر خاراكتېرىگە يۈزلىنىدۇ.

(2) «بىر» سۆزى بەزىدە ئېنىقلىغۇچى بولۇپ، ئۆزى ئېنىقلاپ كەلگەن قۇرۇلمىلارنىڭ سان، سۈپەت، ئورۇن - ۋاقىت قاتارلىق جەھەتلەردىن ئېنىقسىز ئىكەنلىكىنى ياكى ئومۇمىي خاراكتېرىگە ئىگە ئىكەنلىكىنى بىلدۈرىدۇ. بۇنداق چاغدا، ئۇنىڭ مەنىسى ۋە رولى ئۆزى بىلەن مۇناسىۋەتتە بولغان قۇرۇلمىنىڭ مەنىسى بىلەن چەمبەرچەس باغلانغان بولىدۇ. شۇنداقلا «بىر» سۆزى ئۆزى ئىشتىراك قىلغان قۇرۇلمىغا ھەم سان ھەم ئېنىقسىزلىق قۇرۇلمىسى يۈكلەيدۇ. مەسىلەن:

سىزنى بايا بىر ئادەم ئىزلەپ كەلگەن ئىكەن.

بىر كۈنى كوچىدا سابىرنى ئۇچرىتىپ قالدىم، دېگەندەك.

(3) «بىر» سۆزى بەزىدە ئىسىملىشىپ، ئىسىملارغا خاس قوشۇمچىلار بىلەن تۈرلىنىدۇ ۋە جۈملىنىڭ بىر بۆلىكى بولالايدۇ. مەسىلەن: «بىرىگە جان قايغۇسى، بىرىگە نان.» «بىرى توغلاپ سەكرەيدۇ، بىرى تويۇپ.» دېگەندەك.

(4) «بىر» سۆزى بەزىدە ئىسىم، پېئىل، ۋە باشقا سۆزلەرگە ياندىشىپ كېلىپ، «ئوخشاش، بىللە» دېگەنگە ئوخشاش مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ.

مەسىلەن: «بىزنىڭ مەقسىتىمىز بىر»، «ئۇنىڭ بىلەن باغچىدا بىر ئوينىدۇق» دېگەندەك.

(5) «بىر» سۆزى بەزىدە باغلىغۇچىلىق رولىنى ئويناپ، ئىش-ھەرىكەتنىڭ ئارقا ئارقىدىن بولغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ. مەسىلەن: ئۇ بىر بۇياققا بىر ئۇياققا قاراپ، نەگە مېڭىشىنى بىلەلمەي تۇرۇپلا قالغان ئىدى، دېگەندەك.

(6) «بىر» سۆزى بەزىدە سۈپەت ياكى پېئىللارغا بېقىنىپ، ئاشۇرما رەۋىشلەرنىڭ رولىنى ئوينايدۇ.

مەسىلەن: ھاشىم بىر گەپدان ئادەم ئىكەنكى، بىر سۆزلىگىلى تۇرسا ھەممىنى تاڭ قالدۇراتتى.

(7) «بىر» سۆزى بەزىدە باشقا تۈركۈمدىكى سۆزلەرگە قوشۇلۇپ ۋە بەزى قوشۇمچىلارنى قوبۇل قىلىپ، بىر قىسىم سۆزلەرنى ياسايدۇ.

مەسىلەن: «بىر مەھەل، بىر دەم، بىر تالاي، بىر كىم، بىر نەمە، بىر ھازا، بىرلىك، بىرلەشمەك، بىرىكمەك، بىر-بىرلەپ،

بىرلەمچى، ...» دېگەندەك.

«بىر» سۆزىنىڭ ئىشلىتىلىش دائىرىسى كەڭ ۋە ئىپادىلىگەن مەنىلىرى مۇرەككەپ بولۇپ، ئۇ، مەخسۇس تەتقىقات تەلەپ قىلىدۇ. شۇڭا، بۇ ھەقتە كۆپ توختالمايمىز.

2. سانلارنىڭ مۆلچەر دەرىجىسى

شەيئى - ھادىسىلەرنىڭ سانىنى مۆلچەر بىلەن كۆرسىتىدىغان سان دەرىجىسى سانلارنىڭ مۆلچەر دەرىجىسى دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن: «سېنىمىزدا قىرقتەك ئوقۇغۇچى بار»، «ئۇنىڭ ئۈرۈمچىگە كەلگىنىگە بەش - ئالتە كۈن بولۇپ قالدى» دېگەنلەرگە ئوخشاش.

ھازىرقى زامان ئۇيغۇرتىلىدىكى سانلارنىڭ مۆلچەر دەرىجىسى ئاساسەن سېنتىتىك ئۇسۇل بىلەن ياسىلىدۇ. فورمىسى: سان + قوشۇمچە.

(1) ئېنىق دەرىجىدىكى سانلارغا «چە» ياكى «دەك/ تەك» قوشۇمچىلىرىنى قوشۇش ئارقىلىق ياسىلىدۇ.

مەسىلەن: «بەشچە، ئۈندەك، سەكسەن بەشتەك» دېگەنلەرگە ئوخشاش. ئەگەر ئېنىق دەرىجىدىكى سانلار مىقدار بىرلىكى بولۇپ كەلگەن سۆزلەر بىلەن بىللە كەلسە، بۇ قوشۇمچىلار سانلارغا ئەمەس، بەلكى مىقدار بىرلىكى بولۇپ كەلگەن سۆزلەرگە ئۇلىنىدۇ.

مەسىلەن: «بۈگۈن قاسىم ئون كىلودەك ماي، ئون بەش كىلوچە گۆش ئالغاچ كەپتۇ» دېگەندەك.

(2) ئېنىق دەرىجىدىكى سانلارغا ئاۋۋال كۆپلۈك قوشۇمچىسى، ئاندىن ئورۇن كېلىش قوشۇمچىسى ياكى «چە» قوشۇمچىسى قوشۇلۇپ ياسىلىدۇ.

مەسىلەن: ئەتە ئونلاردا كېلىپ قالار.

ئۇ زامانلاردا مىڭلارچە ئىنسان ئاچلىقتىن قىرىلىپ كېتەتتى.

(3) ئېنىق دەرىجىدىكى سانلارغا «لىغان /لىگەن»، «لاپ /لەپ» قوشۇمچىلىرىنىڭ قوشۇلۇشى ئارقىلىق ياسىلىدۇ.

مەسىلەن: «يېڭى ئۇزۇن سەپەردە مىڭلىغان ھايات لېي فېڭلار بارلىققا كەلدى»، «ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ بۇ گۈللىنىش دەۋرىدە ئوت يۈرەك شائىرلار مىڭلاپ يىتىشمەكتە» دېگەندەك.

تارىخى جەھەتتىن قارىغاندا، بۇ قوشۇمچىلار باشقا تۈركۈمدىكى سۆزلەردىن (جۈملىدىن، سانلاردىنمۇ) پېئىل ياسايدىغان «لا /لە» قوشۇمچىلىرىغا رەۋىشداش ياسىغۇچى «پ» ۋە سۈپەتداش ياسىغۇچى «غان /قان /گەن /كەن» قوشۇمچىلىرىنىڭ قوشۇلۇشىدىن ياسالغان. شۇڭا، بۇ قوشۇمچىلارنىڭ قوشۇلۇشىدىن ياسالغان مۆلچەر دەرىجىدىكى سانلار بەزىدە «شۇ قەدەر كۆپ» دېگەنگە ئوخشاش مەنىلەرنىمۇ بىلدۈرىدۇ.

(4) بەزىدە «بىر» سانغا «ئەر» قوشۇمچىسىنىڭ قوشۇلۇشى بىلەنمۇ ياسىلىدۇ.

مەسىلەن: كىتابنى بىرەر قېتىم ئوقۇشلا كۇپايە قىلمايدۇ.

بىز يۇقىرىدا تىلىمىزدىكى سان شەكىللىرىدىن قوشۇمچە گىرامماتىكىلىق مەنە ئىپادىلەپ، سانلارنىڭ گىرامماتىكىلىق

كاتېگورىيەسىنى ھاسىل قىلىدىغانلىرى ۋە ئۇلارنىڭ ھاسىل قىلغان گىرامماتىكىلىق كاتېگورىيەلىرى ئۈستىدە قىسقىچە توختالدۇق. سانلارنىڭ قالغان شەكىللىرى، لېكسىكىلىق مەنە ئىپادىلەيدىغانلىرى ئۈستىدە توختىلىش ماقالىمىزنىڭ يېزىلىش مەقسىدى بولمىسىمۇ، تىلىمىزدىكى سان شەكىللىرىدىن قايسىلىرى گىرامماتىكىلىق مەنە، قايسىلىرىنىڭ لېكسىكىلىق مەنە ئىپادىلەيدىغانلىقى توغرىسىدا ئىختىلاپ بولغاچقا، بىزنىڭچە لېكسىكىلىق مەنە ئىپادىلەيدۇ، دەپ قارالغان سان شەكىللىرى توغرىسىدا قىسقىچە توختىلىپ ئۆتۈشكە توغرا كېلىدۇ.

3. سانلارنىڭ تۈرى

تىلىمىزدا، ئۆزىنىڭ لېكسىكىلىق مەنىلىرى ئاساسىدا قۇشۇمچە گىرامماتىكىلىق مەنە ئىپادىلەيدىغان يۇقىرىقى ئىككى خىل سان شەكىلىدىن باشقا، پەقەت لېكسىكىلىق مەنە ئىپادىلەيدىغان يەنە ئۈچ خىل سان شەكلى بولۇپ، ئۇلار ئۆزلىرى بىلدۈرگەن لېكسىكىلىق مەنىلىرىگە ئاساسەن، «تەرتىپ سان»، «ئۆملۈك سان» ۋە «كەسر سان» دەپ ئۈچ تۈرگە بۆلۈنىدۇ.

A تەرتىپ سان:

شەيئى - ھادىسىلەرنىڭ سانلىق تەرتىپىنى بىلدۈرىدىغان سان شەكلى تەرتىپ سان دەپ ئاتىلىدۇ.

تەرتىپ سانلار ئېنىق دەرىجىدىكى سانلارغا «نچى / نچى»
قۇشۇمچىلىنىڭ قوشۇلۇشى بىلەن ياسىلىدۇ. ئەگەر تەرتىپ سانلار
ئەرەب رەقىمى بىلەن يېزىلسا، ئېنىق دەرىجىدىكى سانلارغا قۇشۇمچە
ئورنىدا «-» بەلگىسى قويۇلىدۇ. ۋە بۇ بەلگە «نچى» ياكى «نچى»
دەپ ئوقۇلىدۇ.

مەسىلەن: «ئونىنچى باپ»، «1-ماي (بىرىنچى ماي) خەلقئارا
ئەمگەكچىلەر بايرىمى» دېگەنلەرگە ئوخشاش.

تەرتىپ سانلار ئەگەر رىم رەقىمى بىلەن يېزىلسا، رەقەملەرنىڭ
«نچى / نچى» قۇشۇمچىلىرى ئۈچۈن «-» بەلگىسى قويۇلمايدۇ.
لېكىن تەلەپپۇزدا يەنىلا «نچى / نچى» قۇشۇمچىلىرى قوشۇپ
ئوقۇلىدۇ.

B. ئۆملۈك سان

سان جەھەتتىن ئېنىق بولغان كىشىلەر توپى (كوللىكتىپى)نى
بىلدۈرىدىغان سان شەكلى ئۆملۈك سان دەپ ئاتىلىدۇ.
ئۆملۈك سانلار ئېنىق دەرىجىدىكى سانلارغا «ئەيلەن»
قۇشۇمچىسىنىڭ قوشۇلۇشى بىلەن ياسىلىدۇ.

مەسىلەن: «بەشەيلەن، ئونەيلەن، ...» دېگەنلەرگە ئوخشاش.

C. كەسىر سان

پۈتۈن نەرسىنىڭ بىر ياكى بىر قانچە بۆلەكلەرگە بۆلۈنۈپ،
ئۇنىڭ قانچە قىسمى ئېلىنغانلىقىنى بىلدۈرىدىغان سان شەكلى
كەسىر سان دەپ ئاتىلىدۇ.

كەسىر سانلار ئېنىق دەرىجىدىكى سانلاردىن تۈزۈلگەن بولۇپ ئۇلار

رەقەم بىلەن ئىپادىلەنسە، ئەسلى مىقدار مەخرەج بىلەن، پارچىسى سۈرەت بىلەن ئىپادە قىلىنىدۇ. خەت بىلەن يېزىلسا، ئەسلى مىقدار چىقىش كېلىشتە، ئېلىنغان قىسمى (پارچىسى) باش كېلىشتە ئىپادىلىنىدۇ.

مەسىلەن: $\frac{1}{5}$ (بەشتىن بىر)، $\frac{3}{10}$ (ئوندىن ئۈچ) دېگەندەك.

ئەگەر كەسىر سانلاردىن بۇرۇن نۆل ياكى پۈتۈن سانلار كەلسە، نۆل ياكى پۈتۈن سانلاردىن كېيىن «پۈتۈن» سۆزى قۇشۇپ ئوقۇلىدۇ. مەسىلەن: 0.23 (نۆل پۈتۈن يۈزدىن يىگىرمە ئۈچ)

$1\frac{6}{10}$ (بىر پۈتۈن ئوندىن ئالتە) دېگەنگە ئوخشاش.

ئۇيغۇر تىلىدىكى سانلار كاتېگورىيەسى توغرىسىدا ئوخشىمىغان پىكىرلەرنىڭ ئوتتۇرىغا قويۇلۇشى ۋە بۇ ھەقتە مۇنازىرىنىڭ قانات يېيىشىغا بىر تۈرتكە بولۇپ قالار دېگەن ئۈمىتتە بۇ ھەقتىكى ئۆزىمىزنىڭ پىشىمىغان كۆز قاراشلىرىمىزنى ئوتتۇرىغا قويۇپ ئۆتتۇق. بىزنىڭ بۇ پىكىرلىرىمىز پەقەت دەسلەپكى ئىزدىنىشتىنلا ئىبارەت.

ئىزاھلار:

① شىنجاڭ رادىيو سىفەن داشۆسى تەرىپىدىن نەشىر قىلىنغان «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى».

② نەسرۇللا: «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى».

③ مەركىزى مىللەتلەر ئىنستىتۇتىدا بېسىلغان «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى» دەرسلىكى.

④ ئابدۇكېرىم باقى: «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى».

⑤ تۇردى ئەخمەت: «ئۇيغۇر تىلى».

⑥ ئەمىر نەجىپ: «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى».

⑦ بەزىلەر ساناق سانلارغا «دىن/تىن» قۇشۇمچىسىنىڭ قوشۇلىشىدىن ھاسىل بولغان

«بەشتىن، ئوندىن، ...» دېگەن شەكىللەرنىمۇ سانلارنىڭ ئايرىم بىر لېكسىكىلىق تۈرى

دەپ قارايدۇ. بۇ ھەقتە پىكىر بىرلىكى بولمىغاچقا، بۇ يەردە بىز يەنىلا بۇرۇنقى بەش خىل

شەكىلنى ئاساس قىلدۇق.